

Onstwedder terreinnamen

I. Inleiding.

Het gebied van de vroegere gemeente en daarvoor het kerspel Onstwedde is een deel van het landschap Westerwolde. Dit is vanouds de naam van het stroomgebied van Mussel-A en Ruiten A, die vanaf Wessinghuizen verenigd als Westerwoldse A naar de Dollard stromen;

een stroomgebied met allerlei zijtakken van deze beide A-rivieren: beken en beekjes uit de venen die vroeger Westerwolde, op een betrekkelijk kleine opening in het noorden na, van alle kanten insloten; een stroomgebied ook dat doorsteekt is met zandhoogten van allerlei formaat.

Over het ontstaan van dit landschap kan kortweg het volgende worden gezegd: Tijdens de voorlaatste of Riss-ijstijd is een groot deel van N.W.-Europa bedekt geweest met landijs dat een grondmorene heeft achtergelaten in de vorm van keileem, die buiten de dalen grotendeels gespaard is voor latere erosie. Tussen de grondmorene-plateau's van Drente en de Hümmling ligt het oerstroombdal van de Eems, waartoe dus ook het Westerwoldse gebied gerekend wordt. Hier is door erosie, met name door smeltwater, de keileem opgeruimd, op enkele hoger gelegen resten na die sedertdien als eilanden (opduikingen) boven de jongere afzettingen uitsteken. In tegenstelling tot het overige Westerwolde kent het Onstwedder gebied enige forse opduikingen, namelijk de Holte, de hoogte van de Tange en de langgerekte es-rug tussen Onstwedde en Veenhuizen. Aan het einde van de laatste of Würm-ijstijd werd door krachtige winden het zgn. dekzand afgezet: gedeeltelijk over de keileemopduikingen, maar vooral over het door erosie grillig gevormde landschap van het oerstroombdal. In de nabijheid van de riviertjes met hun vele oude beddingen en zijtakken zijn in een later stadium een groot aantal, vaak sikkelvormige rivierduinen ontstaan (zie op onze kaart bijv. het grote bouwkampenkompleks van Ter Wupping). Deze grilligheid in bodemgesteldheid en hoogteligging heeft in sterke mate het nederzettingspatroon van Westerwolde bepaald.

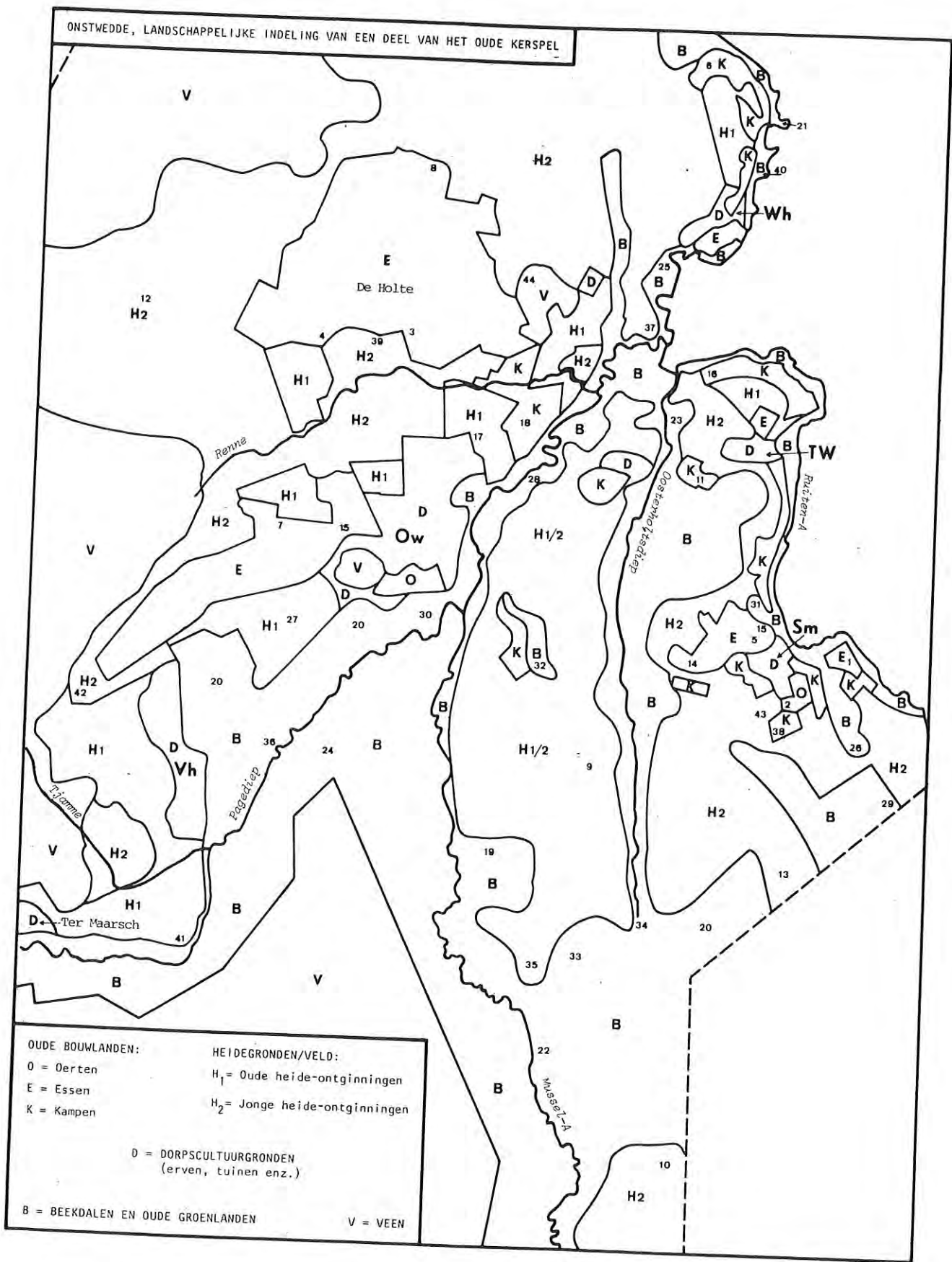
Afgezien van die opvallend grote leemopduikingen onderscheidt Onstwedde zich landschappelijk niet wezenlijk van het overige Westerwolde en zo zal ook het verhaal dat vertelt hoe de mens dit gebied in bezit nam niet een wezenlijk ander zijn dan een desbetreffend verhaal uit bijv. centraal Drente of het Duitse Eemsland. De hoge gronden in de nabijheid van de beekdalen zullen het eerst bewoond zijn geweest en daar zullen de essen ontstaan zijn.

Na deze eerste bouwlandontginningen zal men vervolgens - gezamenlijk en/of op eigen houtje - ook intensiever gebruik hebben gemaakt van lagere gronden in de beekdalen; zeer veel later volgen tenslotte de ontginningen van de heidegebieden en het veen. Ons verhaal over Onstwedder terreinnamen volgt in grote lijnen dit veronderstelde spoor van de mens die in een eeuwen durend proces een natuurlandschap in een cultuurlandschap veranderde.

Voor enkele steeds weer voorkomende plaatsnamen hebben wij in het vervolg afkortingen gebruikt: Ow = Onstwedde, Sm = Smeerling, TW = Ter Wupping, Vh = Veenhuizen, Wh = Wessinghuizen. Een cijfer achter een in de tekst genoemde terreinnaam verwijst naar onze kaart.

Mnl. = middelnederlands, mnd. = middelnederduits.

ONSTWEDDE, LANDSCHAPPELIJKE INDELING VAN EEN DEEL VAN HET OUDE KERSPEL

OUDE BOUWLANDEN:	HEIDGRONDEN/VELD:
O = Oerten	H ₁ = Oude heide-ontginningen
E = Essen	H ₂ = Jonge heide-ontginningen
K = Kampen	
	D = DORPSCULTUURGRONDEN (erven, tuinen enz.)
B = BEEKDALEN EN OUDE GROENLANDEN	V = VEEN

II. De essen en overige oude bouwlanden.

Het voor bouwland alom bekende woord "es(ch)" hebben wij in ons gebied aangetroffen als *de Esk*, soms ook wel *Esakkers* op de es tussen Ow en Vh, onder Wh, TW en Sm. In Sm is er ook een *Hoge Esk* (1). *De Holte*, de reeds eerder genoemde hoogte met keileem op de kruin, is een oud bouwlandkompleks dat qua percellering en ouderdom zeker de naam "es" verdient, maar vanouds niet zo genoemd wordt, Qua vorm en grootte lijkt *de Holte* overigens meer op een Drentse dan een Westerwoldse es. De oudste gedeelten van zulke essen zullen over het algemeen uit bos zijn ontgonnen, maar merkwaardigerwijs vindt men daarvan in de terreinnamen van ons gebied niet al te veel terug; *Boskamp* (Wh) en *Holte, Trienebos en de Böike(n)* (Ow) zijn de uitzonderingen. Bovendien is er nog het naamselement *lage*, maar daarover straks. Een zeer interessante naam is *de Ouer* (Ow en Sm), de Westerwoldse vorm van wat elders in es-nederzettingen als *woerd, woert* en ook *oert* voorkomt en over het algemeen als naam voor het oudste bouwland, de oudste ontginning geldt (al is men het onder vaklui nog lang niet over alles inzake deze "(w)oerten" eens).

In ieder geval zijn de twee in Ow en Sm voorkomende *Ouer*-namen een teken voor de zeer hoge ouderdom van de nederzettingen. In 17de eeuwse stukken (v. d. Woude, p. 108) is van *Grootte Oerde* en *Lutke Oorde* onder Ow sprake. Naast de *Ouer* van Sm ligt een bouwlandkompleks met de naam *Örtken* of *Örtker* (2), wat niets anders kan zijn dan "de kleine oerd", al komt een zgn. umlaut (ö voor o) bij verkleinwoorden in Westerwolde in de regel niet voor. In een particuliere koopakte van 1880 staat met betrekking op deze percelen *Ortke*.

Bouwland dat tijdelijk (meestal voor een gemeenschappelijk doel) onbebouwd was, heette over het algemeen "dries" of "driest".

De Westerwoldse vorm is "dresk" en als naam vonden wij *Dresk* in Wh, Ow (3), Vh en Sm (in het laatste geval echter alleen in historische bronnen).

De oude bouwlandkomplexen zoals wij die nu kennen, zijn uiteraard geleidelijk gegroeid. Wat er bij kwam, wat "nieuw" was, werd vaak ook zo genoemd: *Nijland* in Ow (4) en Sm, *Nijkamp* in Wh. Andere namen houden verband met grootte of vorm van het perceel (bijv. breed of gérend): *Braiakkers* (5), *Körtebrai*, *Geerken Akkers* (Sm); of met de naam van de bezitter: *Oom Jobk* (Sm), *de Olingh* (Ow), *Jonkeren akker* (6) (Wh, niet ver van Huis Wedde). Weer andere namen duiden op de ligging ten opzichte van andere percelen, bijv. bij de zgn. wendakkers aan de kopeinden van meerdere percelen: *Umloop* of *Wending* (Sm).

De Tree, de naam van een smal perceeltje onder Wh, hangt waarschijnlijk samen met "trede" in de zin van vlakke overgang tussen de hoge *Buningkamp* en het lage beekdal. En als een perceel naast de het bouwland tegen vee en wild beschermende wal lag, noemde men dat stuk al gauw de *Walakkers* (Ow) (7). Namen geven aan of het perceel hoger of lager dan de omgeving ligt: *Hoge Esk* en *Dilakker* (Sm), verder *de Dillen*, oorspronkelijk waarschijnlijk *de Dille*, een inzinking op de Holte ("dil" zegt hetzelfde als "del" of "dal"). En als het om de ligging ten opzichte van het hele bouwlandkompleks gaat, bijv. om een positie op de grens met de lagere gronden, is *Droon* (8) onder Ow een bijzonder interessante naam omdat wij hier voor het eerst het verschijnsel tegenkomen dat een enkele naam of een namengroep uit ons gebied namen-geografisch méér bij het Duitse noordwesten dan bij het Nederlandse noordoosten behoort. In *Droon*, de naam voor de helling van de Holte, zit een oud woord voor "eindstuk, zoom, stuk aan de rand". Naast de Onstwedder *Droon* zijn er nog enkele andere vindplaatsen van namen als *Droun*, *Drone* enz. in Westerwolde, maar het kerngebied van dit soort namen ligt zonder twijfel in N.W.-Duitsland.

Hetzelfde geldt zeer stellig ook voor "lage", dat oorspronkelijk een woord was voor een door rooijing in een bos ontstane opening of een open stuk tussen twee bossen, en dat wij in ons gebied in de toponiemen *de Ballegen* = *Barlage(n)* (9), *Blekslege* = *Blekslage* halfweg Onstwedde - Mussel (10), en *Heislege* onder TW (11) aantreffen. Het zijn allemaal bepaald geen laagten, zoals soms wel wordt vermoed op grond van de uitspraak van deze namen; soms zijn het, zoals bij *de Heislege*, hoge bouwkampen.

Hetzelfde, namelijk het toebehoren tot een duidelijk oostelijk georiënteerd namenlandschap, geldt ook voor "tange", een begrip voor een tongachtig vooruitstekende zandrug, bekend door Westerwoldse en Eemslandse toponiemen met of op *tang(e)* en in ons gebied voorkomend als *Tange* in Ow (12), TW en Sm (13), *Harstangen* op de Holte en *Lutje* of *Ol'Tange* in Sm.

Sommige van de kleinere "tangen" behoren al niet meer tot het oudere bouwland, maar zijn later ontgonnen. Tot deze (jongere) groep behoren ook vele percelen met "kamp"-namen, zoals *Boskamp* en *Elle(r)kamp* in Wh, *de Jegelkamp*, *Veldkamp* en *Lotteringskamp* in Sm, *Tamkampen* en *Tensingkampen* in Ow. ("Jegel" waarschijnlijk = bloedzuiger; lag er een "egelpoel" in de buurt? De drie laatste namen zijn met behulp van persoonsnamen gevormd).

Weer ouder zijn vele "akker"-namen, zoals *Dilakker* (Sm), *de Dilakkers* (= *de Dillen* zie boven) op de Holte, of *Venakkers* in TW. In *Het Span* of de *Spanakkers* op de Holte betekent "span" waarschijnlijk "afgesneden stuk land", wat óf op de ontginning (stuk voor stuk) óf op de latere percellering duidt. Kleinere percelen bouwland, dicht bij huis, hebben namen als *Veentoene* in Sm of *Ol Gore* in TW (bij "gaarde, goorde" = tuin). *De Boertoene* in Sm is een kompleks van zulke "tuinen" en werd waarschijnlijk - het begrip "boer" duidt het immers aan - gemeenschappelijk aangelegd. Hetzelfde geldt ook wel voor de in een oude koopakte genoemde *Ruivetuin* onder Wh. Zo zijn er heel wat begrippen die steeds weer in bouwlandnamen opduiken, dus typisch zijn voor dit soort namen en het mogelijk maken deze groepsgevoel te bespreken. Maar er zijn natuurlijk ook namen die niet bij zulke groepen gerekend kunnen worden en die men dus "enkelingen" zou kunnen noemen.

Galbargen (14) is er zo een, de naam van een kompleks bouwlanden onder Sm, in 1806 *Galgbergen* geschreven (Joosting, p. 119), waarbij de aanleiding tot het ontstaan van deze naam een echte galg kan zijn geweest, maar ook wel de vorm van het terrein, die langwerpig is met een soort dwarsstuk bij de ene smalle kant.

Wat de verandering van *Galg-* in *Galbargen* betreft, vgl. bijv. *Telkamp* naast *Telgkamp* in veld- en familienamen.

Bij *de Haonakkers* op de Holte is de betekenis van *Haon-* niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk is het ontstaan uit "hoog", maar het kan ook verband houden met een familienaam, resp. de korhanen die hier vroeger voorkwamen. Dat laatste is in ieder geval waarschijnlijk bij *Haonstee*, de naam van een lager liggend perceel grasland aan de rand van de Onstwedder es.

Er is een *Hillege* of *Hilling Opgang* in Ow (15) en tevens een in Sm.

In Ow is dat het kerkpad van Vh naar Ow, in Sm gaat het, in de buurt van de oude brug, om een klein perceeltje langs de weg, dat men ook wel *Schupstoule* noemt. Onze zegsman vertelde dat bij dit punt in oude tijden de pastoor de es opging om "met 't beeld deur 't koorn te gaon", dus om het gewas te zegenen. Ergens langs de lange weg over de es stond een stoel voor hem klaar om (kort) uit te kunnen rusten. *De Houwen* noemt men een tamelijk groot stuk bouwland in TW (16); de *Lang Houwen* liggen naast de reeds genoemde *Galbargen* onder Sm.

Wij menen deze namen niet in verbinding te moeten brengen met "hoeve" = landmaat, boerderij, maar denken aan een benoeming naar de vorm die in beide gevallen min of meer half rond is, zodat men met enige fantasie een hoef of hoefijzer voor zich ziet. *De Houwen* van TW liggen overigens op één van de in onze inleiding genoemde sikkelvormige rivierduinen; vandaar dus de gebogen vorm.

Het eerste element in de naam *Koepakker* (Sm) interpreteren wij met het oog op de enigszins ovale vorm van het terrein als "kuip". Het aangrenzende perceel heet *Tegen de Koepakker*. Ook in TW kent men een *Koepakker* en een aangrenzende *Koeptoene*, alleen is daar de oorspronkelijke, waarschijnlijk naamgevende situatie niet meer herkenbaar omdat het Mussel-A-kanaal aldaar dwars door het zandruggetje snijdt. Zo'n oorspronkelijke situatie is er ook niet meer bij de *Buksempiep* onder Sm, maar men kan zich goed voorstellen welke vorm het perceel eertijds heeft gehad. Op de *Paoskeberg* bij het dorp Ow (17) werden volgens de GVA 1894, p. 111, nog in het midden van de 19de eeuw paasvuren ontstoken.

De namen *Oetswerdsland* en *Oetwerdstoene* (Ow) suggereren, juist ook in combinatie met namen als *Ol Meulen* en *Meulenpaole* aldaar (18), een soort "buitenpost" van de hoofdnederzetting Ow in dat gebied. Er is daar ook een *Oetwerdsmai*, maar dat is reeds beekdalgrond en dus onderwerp van het volgende hoofdstuk.

III. De beekdalen en oude groenlanden.

Aanvankelijk, d.w.z. ten tijde van de eerste nederzettingen en gerichte ontginningen, bestonden de beekdalen voor een groot deel uit moerasbos. De eerste ontginningen in deze dalen zullen verricht zijn om aan goed weideland te komen. Het moest vruchtbare grond zijn (die dus waarschijnlijk ook wel eens onder water stond), maar overigens niet te slap en te nat. Landerijen die aan deze eigenschappen voldeden, heten in ons gebied "wisken", en zo gebruikte men terreinnamen als *Wisk* (Ow en Vh), *Wiske* bij Barlage (19) en *Breiwisk* (TW). "Wis(ch)" is een in grote delen van Oostnederland en N.-Duitsland zeer frequent voorkomend woord voor groenland. Een ander begrip voor weide is in ons gebied en daarbuiten "ven", en als wij dit woord tegenkomen, gaat het meestal om jongere ontginningen dan de "wisken". Als terreinnaam noteerden wij *de Vennen* (20) in Ow, Vh en Sm. Overigens duidt ook het woord *mars(ch)* in de plaatsnaam *Ter Maarsch/De Moarze* op weidegrond; dat "mars" zijn wij echter in andere Westervoldse toponiemen nog niet tegengekomen, terwijl het buiten Westervolde toch een veelvuldig gebruikt plaatsnaamelement is.

De hooilanden die de wintervoorraad voor het vee moeten leveren, liggen doorgaans op dargveen vlak langs de beken. Dat is nattere en slappere grond dan die van "wisken" en "vennen". De hooilanden konden dan ook door het vee zelf meestal niet begaan worden. In het winterhalfjaar stonden ze geregeld onder water en bleven mogelijk tijdens de andere helft van het jaar zo dras dat er geen bomen op konden groeien, het gras daarentegen des te beter.

Deze hooilanden heten "maiden" (bij het werkwoord maaien), en zo zijn er terreinnamen als *Trienemai* (Wh), *Grote Mai* (TW), *Hidsmaiden* (Ow), *Brugmai* (Sm), *Nannings Mai* (Vh). Het eerste element in *Trienemai* (vgl. *Trienebos* op de Holte) hangt samen met een oud woord voor "rond". De *Trienemai* van Wh (21) ligt in een meander van de Westerwoldse A en is daardoor inderdaad nagenoeg rond.

Eveneens op dargveen langs beken komen landerijen voor die een naam met of op "mussel" dragen, bijv. *Musselmai* (22), *Oude Musselkampen* of *Boven Mussel*. Dit "mussel" komt verder nog enkele keren in Drente voor, terwijl in Noord-Duitsland "müssen" een vergelijkbaar begrip is. Beide behoren bij het woord "mos" en de betekenis heeft zich van dat mos via "mosgrond" tot "moeras" ontwikkeld. Later werd in de beekdalen ook het "broek" ontgonnen dat minder dras was dan de "maiden" etc. en derhalve ook boombegroeiing kende. In ieder geval betekent "broek" oorspronkelijk "moeras, moerasbos", later verstaat men -gevolg van de afwatering en het omvormen tot hooiland - onder "broek" ook "laaggelegen groenland". Lang nadat "wisken", "vennen" en "maiden" cultuurland geworden waren, bestonden vele "broeken" nog in een min of meer natuurlijke toestand. Van de betreffende terreinnamen noemen wij *Oosterbrouken* (Ow), *Metbrouk* (Sm) en *Broukplaatsen* (Vh).

Enigszins vergelijkbaar met "broek" is "stroet" of "stroot" (uitspraak in Westervolde "strout"), want ook dit is een woord voor lage, moerassige grond en moerasbos, in het bijzonder, naar het ons voorkomt, voor lage bosjes langs kleine beekjes. Zo zijn er bijv. verschillende *stroutkamp*-namen langs het Oosterholtsdiep bij TW (23).

In het overgangsgebied van dargveen naar hoogveen komt men geregeld namen met "vledder" tegen; in ons geval zijn er naast de plaatsnaam *Vledderhuizen* bijv. de terreinnamen *de Vledders* en *Vledderkampen* (Ow) te noemen.

"Vledder, vlier" is een ook ver buiten ons gebied in vele uitspraakvarianten voorkomend woord voor moerasgrond, moerassig weideland.

Uiteraard zijn er ook bij de namen van de oude groenlanden heel wat enkelingen, namen dus, die niet zo maar bij een bepaalde groep onder te brengen zijn. De meest interessante daarvan zullen wij hier kort bespreken.

Allereerst de *Ol Fjeuden* en *Nije Fjeuden* (24), onder Ow, in 1776, in enkelvoud, als *Fiewude* genoteerd (v.d. Woude, p. 109), thans meestal *Fiöde* geschreven. Zoals bijv. de *-lage-* en *-tange-*namen behoort ook dit toponiem tot een oostelijk namenlandschap, in dit geval een westfaals.

Daar spreekt men, beter: sprak men van *vöde*, *feuhde*, *föhe* e.d. en bedoelde daarmee een stuk van de markegrond, waarvoor een bijzondere regeling gold (wat meestal betekende: de gerechtigden domineren, de keuters hebben de tweede keuze). Het woord hangt met vee hoeden samen, wat goed past bij kwaliteit en ligging van de Onstwedder "fjeuden". Over de hele kwestie is overigens nog lang niet het laatste woord gezegd, want bij het sterk gelsoleerde voorkomen in Westerwolde zal men natuurlijk de vraag moeten stellen of hier toevallig slechts een enkele naam is blijven hangen of dat deze naam het laatste overblijfsel is van een bepaald onderdeel van de vroegere marke-organisatie. Een aardige bijkomstigheid tenslotte: in een boek over de veldnamen van het Westfaalse Soest troffen wij ook een *Alte Vöde* aan.

Als een "fjeude" inderdaad de plaats was waar vroeger gemeenschappelijk het (grote) vee graasde, is een qua betekenis vergelijkbare naam *Kouheersplak* (Ow). De namen op *-plak-* (= plek, stuk land, deel van de markegrond) zijn overigens een typisch elementje in het Onstwedder terreinnamenlandschap; zie verder *Osseplak* en *Hutplak* in Ow en 2 keer *Boerplak* in Sm. Het gemeenschappelijke van een markeorganisatie, hier in de functie van de "kouheer" en het begrip "boer" zichtbaar, vindt men, zoals ook al eerder aangetoond, in vele namen uitgedrukt. Een ander woord voor marke was bijv. "hamrik" en zo heette in de vorige eeuw een groot kompleks graslanden onder Wh *Grote Hamrik*(25). En als men zulke graslanden later ging verdelen ontstonden namen als bijv. *de Oetdailens* in Ow. Bij de twee *Brinken* in resp. TW en Sm (26) gaat het niet, zoals elders meestal, om open plekken of dorpspleinen, maar om naar waterlopen afhellende groenlanden, zodat hier "brink" de betekenis "rand" heeft. Om afhellend terrein gaat het ook bij *de Gleeete(n)* van Ow (27), een naam die wij met het werkwoord "glijden" in verbinding brengen.

De Braoke, tussen Barlage en Blekslage, herinnert eraan dat men zekere percelen afwisselend als veeweide en bouwland benutte (het woord "braak" hoort bij breken). Een ander oud woord voor braakland is "ding, dinge" en als naam komen we het tegen in *Dingen* (Ow), *Ol' Dingen* (Sm) en *Ruskedingen* (Ow). De rusken in de laatste naam duiden het al aan, en namen als *Raaithoorn* (Ow), *de Ailden* langs de Mussel-A (28) en *Dorich* of *Doorke* onder Sm (29) onderstrepen het verder: de groenlanden waren en bleven vaak zeer drassig ("raait" = riet; "ijle, ielt" e.d. = riet; dorich = moeraskartelblad).

Naast het *Doorke*-kompleks liggen onder *Sm de Waiken* (bij "week") en verder *de Douzekampen* ('does, doos' = licht veen, jong veenmosveen). Onder TW vindt men *de Paldert* en onder Vh *de Polder*; een "paldert" of "pallert" is een poel, een moerassige laagte. *De Mulleegen* onder Ow (30) liggen inderdaad laag, maar wat betekende het eerste element oorspronkelijk, "middel", "meulen"? Zeer laag ligt ook het perceeltje *Sie* (Vh), zodat wij de naam in verbinding brengen met mnl. mnd. *side, sit* = laag, diep. Weer andere terreinnamen benadrukken het feit van de vroegere waterrijkdom van de beekdalgronden door zelf oorspronkelijk waternamen te zijn. Dat geldt bijv. voor *Mölendiëk* (Sm), want "diek" is hier geen dijk maar een vijver (stond daar (31) soms een watermolen?). Dat geldt tevens voor *Laoke* bij het dorp Ow (32) en *Laoke* naast de zojuist genoemde *Raaiithoorn*. Beide *Laoke*-terreinen zijn kennelijk oude, door dekzandafzettingen afgesnoerde verbindingen tussen Oosterholtsdiep en Mussel-A. "Laak" betekent hier dus dode riviertak, zoals men bijv. ook over de grens een dode Eemsarm "Lake" noemt (Abels, p. 54). Om een vroegere waterloop gaat het vermoedelijk ook bij *de Foelderie* onder Vh bij Ter Maarsch. Omdat "vuil" in waternamen niet zeldzaam is en een verwisseling van namen op *-rijt, -riet* met zulke op *-erij, -erie* ook elders gebeurd lijkt te zijn (Schönfeld, p. 190), nemen wij aan dat de graslandnaam *Foelderie* terug gaat op "vuile riet" = waterloop met vuil (waarschijnlijk bruin, sterk ijzerhoudend of veenachtig) water.

Deur 'n Boom of *Dunboom* heet groenland ten zuiden van Barlage juist over de voorde tussen *Nijmai* (33) en *Hasmai* (34). Hier zal een slagboom geweest zijn om het gemeenschappelijke weidegebied van de *Wold Marke* en de *Braoke* naar het noorden af te kunnen sluiten. De naam *'t Hekke* (35) komt, eveneens bij Barlage, voor waar de *Broekweg* over een voorde tussen *Nijmai* en *Laoke* gaat. Vermoedelijk was hier een afsluithek om het op *de Wiske* lopende vee te keren. Een afsluitboom zal zich ook bevonden hebben bij Vh. Daar ligt het perceel *de Kamp voor de Boom* (36), en wel waar de *Schaopdrift* over het *Poggedaip* gaat en er tevens een toegang was van de Veenhuizer kant tot de *Ol' Fjeuden*. In groenlandnamen als *de Hörst* (Wh) (37), *de Harstangen* (Ow) en het zojuist al genoemde *Hasmai* (naast *de Hörst* bij Barlage) komen wij het begrip "horst" tegen voor een al of niet begroeide kleine hoogte op de grens van dal en heide. Maar nu we daar aangeland zijn in ons verhaal kunnen we beter met een nieuw hoofdstuk beginnen.

IV. De heidegronden of het veld.

In de inleiding van ons artikel hebben wij geschreven dat de ontginning van de heidegebieden relatief laat plaats vond, wat voor "ontginnen" ook klopt; "gebruik" echter heeft de mens uiteraard van begin af van deze zgn. woeste gronden gemaakt. Het was het gebied van de sedert de middeleeuwen steeds groter wordende schaapskudden. Het leverde "plaggen" als onderlaag in de stal en latere mest voor het bouwland. Men haalde er "zodden" vandaan als brandstof en ook de heide zelf gebruikte men voor allerlei doeleinden, voor de bakovens bijv. of als dakbedekking. Het is dus begrijpelijk dat een aandeel ook aan deze gronden vrij vroeg al door de verschillende dorpen werd geclaimd. Ook de heidegronden waren dus verdeeld tussen de verschillende marke-organisaties.

Zo noemt men in ons gebied dan ook vaak "marke" wat elders, vooral in Drente, "veld" heet. Het hele voormalige heidegebied noordwestelijk van Wh bijv. heeft de naam *de Marke*. Tussen Barlage en Blekslage liggen *de Lougmarke* en *de Woldmarke*, en ten zuiden van Sm vindt men *de Marke(n)* oftewel *Markekampen*. Ook onder TW is er een *Marke*, waarvan een deel ook wel *Sterenbörger dail* wordt genoemd (Sterenbörg was een boerderij, maar gelegen in de aangrenzende marke van Ow).

Namen met "veld" komen in ons gebied minder vaak voor dan in het overige Westerwolde en, uiteraard, in Drente. Dat komt doordat, zoals wij zojuist zagen, het woord "marke" hier en daar "veld" ging vervangen; het komt tevens doordat van het gebied van Ow relatief grote gedeelten uit beekdalgronden en veen bestaan (bestonden). In namen komt "*veld*" noordwestelijk van Ow voor in het *Veld van Tange*, een brede keileemopduiking en de meest forse "tange" van heel Westerwolde. Ten zuiden van Sm draagt een hoge bouwkamp de naam *Zuudveld* (38), er tegen aan ligt *de Iemtoene* (= omwalde bijenstand of -stal). Ook liggen onder Sm nog het *Noordveld* en het *(Eem)boerveld*.

Het veld is niet zelden het gebied van prehistorische begraafplaatsen, grafheuvels en urnenvelden. Enkele terreinnamen wijzen ook in Ow op deze periode uit ons aller verleden. In een particuliere koopakte van 1842 is sprake van een stuk heideland op het *Heidenskerkhof* tussen de Renne en de Holte (39) en eveneens a. 1842 noemt men een stuk hooiland in de bocht van de Mussel-A bij Wh *Hunepots Hörn* (40) (hunepot = urn van reus of heiden). Het is overigens een gebied waar oudheidkundige vondsten gedaan zijn. Op de top. kaart van 1861 leest men tussen Ow en Sterenborg de naam *Berge* die nu niet meer bekend is.

Op deze plaats lagen eens drie grafheuvels uit de brons- en vroege ijzertijd (GVA 1972-73, p. 167).

Er zijn trouwens meer "bergen" in het veld, waarbij men zich echter meestal eerder langgerekte hoogten dan plotseling oprijzende heuvels moet voorstellen. Helemaal in het zuiden van ons gebied ligt de *Braombarg* (= bremberg), eens oriëntatiepunt waarop de grens tussen Stad en Lande en Drente rooide (v. Winter, p. 41). Bij Vh ligt aan de rand van het *Poggedaip*-dal als een typisch Westerwoldse rivierduinvorming *de Dunebarg* (41).

Iets noordelijker moet de nu niet meer bekende *Heyberg* (a. 1783, kaart Huguenin) of *Heeberg* (in 1828, de Vries, p. 41) gelegen hebben; onder Ow ligt naast de *Ol Högte* (!) de *Hooghai* (= hoge heide). De *Kieberg* was een duinachtige zandhoogte noord-oostelijk van Ow. Is *Kie-* uit *Kien* (hout) ontstaan of uit *Kiek* (= uitkijkpost), zoals De Vries, 41, denkt? Aan het einde van de es-rug Ow-Vh komt zgn. potklei dicht onder de oppervlakte voor. Het verbaast niet hier (42) de naam *Tichelbarg* tegen te komen. Volgens één onzer zegslieden zijn hier de stenen gebakken voor de kerk van Ow.

Een aparte naam tenslotte, die ook in dit hoofdstuk thuishoort, is 't *Vlasmeer* bij Ow. Het is nu de naam van het zwembad, maar duidde oorspronkelijk waarschijnlijk de plaats aan waar het vlas werd geroot.

V. Het veen.

Spreekt men van "veen", dan bedoelt men daarmee over het algemeen "hoogveen", het onder voedselarme omstandigheden gegroeide heide- en veenmosveen in tegenstelling tot de "darg", het moerasveen van de beekdalen. Toch moeten we even naar de in de vorige hoofdstukken besproken landschapsdelen terug, want "veen" komt ook voor in de oudere zandgebieden, echter op kleine schaal in afgesloten laagten.

Zo heb je onder Sm (43) *het Veensel* (= kleine veen), verdeeld in *Gruin Veensel* en *Roeg Veensel* met aangrenzende *Veentoene*. Het tussen Ow en Wh gelegen *Stobken* (44) was een min of meer ronde, met veen gevulde depressie. In 1688 schreef men *Stubke* (v.d. Woude, p. 110), in 1842 *Stobke Veen* (particuliere koopakte). De naam houdt zonder twijfel verband met de "stobben" die men hier bij het graven aantrof.

"Stobben" zijn de onderste resten van de bosbegroeiing voor het begin van de mosveengroei.

Wat nu het werkelijke hoogveen betreft, ons gebied was er, zoals reeds gezegd, rijk aan. Het lag allemaal in het westen, strekte zich uit van *de Horsten* in het zuiden tot ver voorbij *de Tange* in het noorden en was een onderdeel van het grote Drents-Groningse veengebied. Zoals ook elders, werd het woord "veen" ook hier voor de naamgeving gebruikt, nagenoeg steeds in combinatie met een reeds bestaand toponiem. Top. kaart 1861: *Achterholter Veen*, *Tanger Veenen*, *Alteveer Veen*, *Veenhuizer Veen*, *Onstwedder Veen*, *Fledder Veen*, *Plaaster Veen*. De vele namen ten spijt waren het vooral de marke-organisaties van Ow en Vh die in ons gebied het hoogveen in bezit hadden. Resultaat van de verdeling van dit gemeenschappelijk bezit (Ow in 1864, Vh + 1840) is een aantal namen met "stuk" als grondwoord: *Körtstukken* noordwestelijk van de Holte, *Achteresstukken*, *Dwarsstukken*, *Zijdstukken* en *Veenhuizer Stukken* ten noorden van Vh. In 1808 (Joosting, p. 122) wordt gesproken van land "in het Zij" bij Vh. Van dit laatste *Zij* is kennelijk de naam *Zijdstukken* afgeleid. Zijn *zij* en *zijd* "beschaafde" spellingen van oorspronkelijk *side* = laag, diep gelegen (vgl. *Sie* in hoofdstuk III)?

Na de middeleeuwse veenrandontginningen (waarvan in ons gebied het streekdorp Veenhuizen met zijn ligging op een zandrug tussen beekdalgronden en hoogveen getuige is) gingen de eerste, op grote schaal op het hoogveen gerichte activiteiten in deze streek van de Stad uit (aankoop grond a. 1771 voor het latere Stadskanaal; Hiskes, p. 73). De hoogveenontginning vindt in terreinnamen zijn neerslag eigenlijk alleen in namen op "wijk" (= zijkanaal), zoals in *Kromme Wiek*, *Maarsings Wiek*, *Vledderwiek* en *Frouws Wiek* (allemaal Vh). Deze laatste "wijk"-naam leidt ons overigens tot het begrijpelijkerwijs niet grote aantal aan "enkelingen" onder de veen-namen: *Onstwedder Kiel*, *Sikkenbarg*, *Oomsbarg*.

De "kiel"-naam gaat uiteraard terug op de vorm van het betreffende terrein; *de Oomsbarg* (nu 1ste Oomsberg) dankt zijn naam waarschijnlijk aan een zekere Ome; het verhaal over de *Sikkenbaarg* (waarmee wij ons verhaal overigens sluiten) moet iets langer zijn.

Het gaat hier om een hoge zandkop ten noorden van Ter Maarsch, waar volgens zegslieden een zekere *Sipko Frouws* werd doodgeslagen tijdens twisten tussen de boeren van Vh en Ter Maarsch over het recht op de veengronden aldaar. Frouws is een in ons gebied nog vrij veel voorkomende familienaam (zie ook boven de terreinnaam *Frouws Wiek*), terwijl in de broeklanden van Ter Maarsch land ligt, dat vanouds in eigendom is van de familie Frouws.

Sipko was dus waarschijnlijk een ingezetene van Ter Maarsch en zodra men hem en zijn dood was vergeten, veranderde *Sipkenbarg* geleidelijk aan in *Sikkenbarg*.

Groningen, januari 1977.

R.A. Ebeling.

J. Wieringa.

LITERATUUR

A) Gebruikte afkortingen:

Abels = H. Abels, Die Ortsnamen des Emslandes in ihrer sprachlichen und kulturgeschichtlichen Bedeutung, Paderborn 1927.

GVA = Groningse Volksalmanak.

Joosting = J.G.C. Joosting, "De Groningsche Marken", in: Geschiedkundige Atlas van Nederland, De Marken van Drente, Groningen, Overijssel en Gelderland, 1ste afl., 's Gravenhage 1920, p. 95 vlgg.

Hiskes = J.W. Hiskes, De Veenkoloniën, Haren (Gr.) 1973.

Schönfeld = M. Schönfeld, Nederlandse Waternamen, Amsterdam 1955.

de Vries = W. de Vries / G.S. Overdiep, Groninger Plaatsnamen, Groningen en Batavia 1946.

v.d. Woude = M. van der Woude, "Oud-Westerwolde. Namen van landerijen, akkers en kampen", in: GVA 1944, p. 103 vlgg.

v. Winter = P.J. van Winter, Hoe heeft de provincie Groningen haar grenzen gekregen, Groningen 1946.

B) Belangrijke overige literatuur:

Jellinghaus, H., Die westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern, Osnabrück 1930³.

Moerman, H.J., Nederlandse Plaatsnamen, Brussel 1956.

Muntinga, J.E., Het landschap Westerwolde, Groningen en Batavia 1946².

Schönfeld, M., Veldnamen in Nederland, Amsterdam 1949.

Vries, W. de, Drentse Plaatsnamen, Assen 1945.